

Røyking i videregående skoler

Sammendrag

Bakgrunn. Utdanningsministeren og helseministeren har oppfordret fylkeskommunene til å bruke sin styringsrett for å gjøre videregående skole røykfri. Formålet med studien var å måle eventuelle endringer i andelen røykfrie skolegårder fra 1998 til 2003, kartlegge antall skoler med planer for en snarlig innføring av røykfrie skolegårder, avdekke problemer ved implementering og sammenlikne tobakksatferd på skoler med ulikt regelverk.

Materiale og metode. Rektor ved alle videregående skoler i Norge ble telefonintervjuet i 1998 og 2003.

Resultater. Ved 71 % av skolene fikk elevene lov til å røyke på skolens område i 2003, en reduksjon fra 91 % i 1998. Tre fylker hadde i perioden pålagt skolene regler for røykfri skolegård. Skolene i disse fylkene hadde i høy grad innført røykfrihet, og det var dette som var årsak til reduksjonen. I de øvrige fylkene var endringene små, og et stort flertall hadde heller ingen planer om umiddelbar innføring av røykfrihet. Åtte av ti rektorer ønsket at myndighetene, og ikke skolene selv, skulle bestemme reglene for røyking.

Fortolkning. Regelpålegg fra fylkesmyndighetene ser ut til å være et nødvendig, vellykket og velkomment tiltak for å innføre røykfrihet i videregående skoler.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Karl Erik Lund

kel@sirus.no

Janne Scheffels

Statens institutt for rusmiddelforskning
Postboks 565 Sentrum
0105 Oslo

Janne Oftedal

Sosial- og helsedirektoratet, avdeling tobakk

Ingunn Eck

Den Norske Kreftforening

Den første kartlegging av røykerestriksjoner i videregående skole ble utført etter oppdrag fra Statens tobakksskaderåd i 1998 (1). Det ble observert svært ulik praksis med hensyn til restriksjoner på røyking, men i gjennomsnitt praktiserte færre enn 10 % et forbud på skolens uteområde. Ved 35 % av skolene rapporterte rektorene at elever og lærere til daglig røykte sammen i skolegården. Erfaringene fra andre land gav grunn til å anbefale at strengere restriksjoner i videregående skole burde inkluderes i en strategi for å redusere omfanget av røyking blant eldre tenåringer.

I Nasjonal strategiplan for det tobakkskadeforebyggende arbeidet 1999–2003 fremsatte Sosial- og helsedepartementet røykfrie skoler som et eget satsingsområde (2). Det ble vist til at skolene kunne bruke sin styringsrett til å innføre røykfrie skolegårder. Saken fikk styrket aktualitet i mai 2002, da utdanningsministeren og helseministeren i et felles rundskriv oppfordret fylkeskommunene til å bruke sitt eierskap for å gjøre skolegårdene røykfrie. Ministrene anbefalte at hver skole skulle lage handlingsplaner for røykfrihet og samtidig opprette et tilbud om røykeslutt for elever og lærere. Helseministeren hadde tidligere samme år lansert sin ambisjon om å halvere ungdomsrøykingen i løpet av fem år. Samtidig signaliserte han at «alle virkemidler som myndighetene rårde over skulle brukes for å oppnå et best mulig resultat» (3).

I løpet av skoleåret 2002/03 fulgte Hordaland, Nordland og Sør-Trøndelag oppfordringen fra ministrene, og sendte ut pålegg om røykfrie skolegårder i videregående skole. Det ble signalisert at flere fylker ville gjøre det samme i løpet av påfølgende skoleår.

I stortingsmeldingen *Resept for et sunnere Norge* har Regjeringen uttrykt et ønske om at Sosial- og helsedirektoratet skal foreta en kartlegging av hvor mange videregående

skoler som har innført røykfrie skolegårder eller utviklet handlingsplaner for dette. Ifølge meldingen vil Regjeringen, avhengig av resultat, kreve at skolene skal ha egne handlingsplaner for røykfrihet og vurdere å regel-feste et generelt røykeforbud (4).

Problemstillinger

På denne bakgrunn har problemstillingene for vår undersøkelse for det første vært å avdekke eventuelle endringer i andel røykfrie skolegårder fra 1998 til 2003, samt kartlegge hvor mange rektorer som i 2003 hadde lagt planer for en snarlig innføring av røykfrie skolegårder. Videre ønsket vi å finne ut om ledelsen ved skoler i Hordaland, Nordland og Sør-Trøndelag hadde etterlevd fylkeskommunens pålegg om røykfrie skolegårder og hvor vanskelig implementeringen eventuelt hadde vært. Til slutt ønsket vi å foreta en sammenlikning av tobakksatferden ved skoler i de tre ovennevnte fylkene med skoler i resten av landet.

Materiale og metode

Populasjon for undersøkelsen var alle videregående skoler i Norge, unntatt spesialskoler og skoler med kun voksenopplæring. I desember 1998 ble totalt 487 skoler forsøkt ringt opp inntil fem ganger, mens 466 ble kontaktet i april 2003. Opplysningene ble innhentet per telefon av markedsanalysebyrået MMI/4 Fakta på oppdrag fra Sosial- og

Hovedbudskap

- Færre skoler i 2003 enn i 1998 tillot elever på videregående trinn å røyke på skolens område. Reduksjonen kommer utelukkende som følge av at tre fylker i perioden innførte regler for røykfrihet
- Rektorer på skoler med regler for røykfrihet rapporterer om små problemer under innføring og lavere røykeintensitet blant elever og lærere
- Et flertall av rektorer på skoler uten røykfrihet har heller ingen planer om å innføre dette, og foretrekker at myndighetene tar ansvaret
- Den antatte effekten av å innføre røykfrihet på skoleområdet vurderes som god

Tabell 1 Andel (%) rektorer som rapporterer at elever og lærere tillates å røyke på skolens uteområde. Andel rektorer som til daglig observerer at elever og lærere røyker sammen på eller ved skolen. Fylkesvis oversikt i 1998 og 2003

	Røyking tillatt på skolens område for lærere		Rektor observerer til daglig at elever og lærere røyker sammen		Røyking tillatt utendørs på skolens område for elever		Antall	
	1998	2003	1998	2003	1998	2003	1998	2003
Landsgjennomsnitt	89	69	35	28	91	71	432	392
<i>Fylke</i>								
Østfold	75	64	25	36	92	57	12	14
Akershus	89	100	61	31	93	96	28	26
Oslo	69	75	39	36	69	79	13	28
Hedmark	95	94	47	33	100	100	19	18
Oppland	100	81	41	38	100	81	22	16
Buskerud	87	100	44	33	87	100	23	18
Vestfold	100	92	50	39	100	100	29	13
Telemark	100	94	18	31	100	94	17	16
Aust-Agder	88	100	25	40	88	100	16	15
Vest-Agder	88	94	24	12	88	94	17	16
Rogaland	94	86	32	37	94	91	31	35
Hordaland	61	24	30	2	70	32	54	50
Sogn og Fjordane	100	100	7	17	100	100	14	12
Møre og Romsdal	97	92	30	32	97	92	33	25
Sør-Trøndelag	90	4	30	23	90	4	30	26
Nord-Trøndelag	100	69	40	23	100	69	15	13
Nordland	100	8	46	44	100	8	33	26
Troms	96	81	39	44	96	88	23	16
Finnmark	92	89	25	44	75	89	12	9
<i>Fikk retningslinjer i 2002</i>								
Ja	80	13	34	13	84	17	117	102
Nei	93	85	36	33	93	88	315	290

Tabell 2 Oppfatninger og rapportering om regelverk for røykfrihet fra rektorer i videregående skole i 2003. Prosent som erklærer tilslutning til påstandene

	Fylker uten retningslinjer for røyking (N = 290)	Fylker med retningslinjer for røyking (N = 102)	Totalt (N = 392)
<i>Rapportering om gjeldende regler</i>			
Skolemyndighetene i mitt fylke har innført et enhetlig regelverk for røyking	36	90	50
Min skole har innført røykfrihet på sitt område	11	82	29
<i>Preferanse for regelutsteder</i>			
Jeg foretrekker et enhetlig regelverk fra myndighetene som skal gjelde alle videregående skoler	80	86	81
Jeg synes hver enkelt skole selv bør bestemme hvilke regler som skal gjelde for røyking	19	13	18
<i>Oppfatninger om røyking på skolens område</i>			
Elevene bør pålegges å være totalt røykfrie på skolens område ¹	52	74	58
Lærerne bør avstå fra å røyke på skolens område ¹	62	81	67
<i>Kontrastering av antatt effekt</i>			
Jeg tror innføring av røykfrie skoler har stor betydning for elevenes røykevaner ¹	20	28	22
Jeg tror undervisning om røyking har stor betydning for elevenes røykevaner ¹	6	7	6

¹ Har svart 1 (helt enig) på en skala til 5 (helt uenig)

helsedirektoratet. Rektor – eller i hans sted rådgiver – svarte på vegne av skolen. Gjennomsnittslengde på intervjuet i 2003 var åtte minutter.

Regler for røyking

Regler for røyking ved skolen ble kartlagt ved å spørre: «Hvilken ordning for røyking finnes ved din skole for henholdsvis lærere og elever?» Variabelen hadde seks responskategorier, men ble under analysen dikotomisert med verdiene «tillatt å røyke på skolens uteområde» og «ikke tillatt å røyke på skolens område». Rektorer ved skoler der det ikke var røykeforbud på skolens område, ble spurt om det var lagt planer for å innføre dette. Svarkategorier var «ja, i løpet av kommende skoleår», «ja, men usikkert når et røykeforbud vil bli innført» og «nei, det er ikke lagt slike planer». Rektorer ved skoler der man praktiserte røykeforbud, ble spurt hvor ofte elevene brøt dette forbudet og i hvilken grad dette ble akseptert av skolens personell. De ble også bedt om å angi i hvor stor grad den praktiske innføringen av røykfrihet hadde vært problematisk og i hvilken grad elevene deltok i planleggingen av de nye reglene.

Rapportert praksis om regler for røyking på skolen ble sammenholdt med rektorenes svar på om skolemyndighetene hadde pålagt skolene i deres fylke et enhetlig regelverk for røykfrihet. Grad av samsvar indikerte i hvor stor grad skolene hadde etterlevd et eventuelt regelverk.

Rektorene skulle også oppgi sin preferanse for hvem som burde stå som avsender av regler for røyking. Opsjonene var at skolene selv burde bestemme i slike saker eller at skolemyndighetene burde sende ut et regel-pålegg.

Tobakksatferd og tobakksforebygging ved skolen

Rektor skulle videre rapportere hvor ofte elever og lærere ble observert røykende ved inngangspartiene og utendørs på skolens område. De ble også bedt om å oppgi hvor ofte det forekom at elevene røykte sammen med lærerne på eller ved skolen.

Vi spurte også om skolen hadde noe tilbud om røykeslutt, om den hadde satt av tid til spesielle opplysningsiltak om røyking utover obligatorisk undervisning og om det var utarbeidet en egen handlingsplan for å redusere innslaget av røyking ved skolen. Svarene ble angitt i et ja/nei/vet ikke-format.

Holdninger

På en fempunkts Likert-skala ble rektorene instruert til å erklære sin tilslutning til to påstander vedrørende elevenes og lærernes adgang til å røyke i skoletiden. Tilsvarende skala ble brukt for å måle rektorenes antakelse om effekt av to røykepreventive tiltak: Undervisning om røyking og innføring av regler for røykfrihet.

Skoletype

Rektorene ble instruert til å angi hvor stor prosentandel av elevene ved skolen som gikk på henholdsvis allmennfaglig og yrkesfaglig studieretning. I analysen ble skolene gruppert i tre: Mer enn 70 % av elevene på allmennfag (n = 103), mer enn 70 % av elevene på yrkesfag (n = 135) og en restkategori av blandingsskoler (n = 150).

Analyse

I tabell 1–3 ble resultatene brutt ned til to fylkesgrupper. Den ene gruppen bestod av rektorer i de tre fylkene som hadde fått pålegg om å innføre røykfrihet i 2002 (Nordland, Sør-Trøndelag og Hordaland). Den andre gruppen bestod av rektorer som arbeidet i fylker der et slikt pålegg ikke var blitt sendt ut.

Svarene på de seks spørsmålene om tobakksatferd i tabell 3 ble slått sammen i en sumskåreindeks for å få et mer reliabelt mål på forekomsten av skolerøyking blant elever og lærere slik denne ble rapportert av rektor. Cronbachs alfa, som er et uttrykk for om respondentene svarer indre konsistent på de ulike spørsmålene som inngår i indeksen, var god (0,75). Multippel lineær regresjon ble benyttet for å isolere effekt av de enkelte variablene. Effekten er vist med den standardiserte regresjonskoeffisienten beta. Analyser og signifikanstesting ble utført i statistikkprogrammet SPSS.

Resultatene er basert på en undersøkelse av totalpopulasjonen av videregående skoler. Det ble følgelig ikke regnet induksjonsstatistikk om usikkerhet ved utvalgsskjevhet.

Resultater

Responsraten var 90 % i 1998 og 87 % i 2003.

Restriksjoner på røyking i 1998 og i 2003

Andelen skoler der elevene kunne røyke i skolegården var redusert fra 91 % i 1998 til 71 % i 2003 (tab 1). Omtrent samme tendens ble observert for lærerne. Årsaken til reduksjonen i landsgjennomsnittene er nesten utelukkende å finne i de store endringene som har skjedd i de tre fylkene som i 2002 fikk pålegg om å innføre røykfrihet. I de øvrige fylkene var andelen skoler som tillot elever (88 %) og lærere (85 %) å røyke i 2003, fortsatt ganske likt landsgjennomsnittene i 1998 (henholdsvis 93 % og 93 %).

Problemer med innføring av røykfri skolegård

73 % (N = 83) av rektorene i de tre fylkene som hadde sendt ut pålegg om røykfrie skoler rapporterte at den praktiske innføringen hadde forløpt problemfritt (16 %) eller med små problemer (57 %). Det var en tendens til at rektorer ved skoler med et høyt innslag av elever på yrkesfaglige studieretninger oftere rapporterte om problemer. Ved 53 % av sko-

Tabell 3 Rapportering av røykepreventiv aktivitet ved skolen og observasjoner av ulike typer røykeatferd. Prosent i 1998 og 2003

	Totalt 1998 (N = 432)	Totalt 2003 (N = 392)	Fylker uten retningslinjer i 2003 (N = 290)	Fylker med retningslinjer i 2003 (N = 102)
<i>Andel som oppgir daglig observasjon av atferden</i>				
Elever røyker ved inngangspartiene	48	30	36	14
Lærere røyker ved inngangspartiene	22	11	14	1
Elever røyker på skolens uteområde	92	64	76	28
Lærere røyker på skolens uteområde	74	49	62	11
Elever oppholder seg på steder hvor lærere røyker ¹		42	51	17
Lærere og elever røyker sammen på eller ved skolen	35	28	33	13
<i>Andel som oppgir å ha tilbudet ved skolen</i>				
Tilbud om røykeslutt	26	47	41	66
Opplysningstiltak utover ordinær undervisning	48	57	54	67
Handlingsplan for å redusere røyking	20	35	31	47

¹ Kun stilt i 2003

Tabell 4 Bivariat og kontrollert effekt på en indeks for rektors rapportering om skolerøyking blant elever og lærere (korrelasjons- og multippel regresjonsanalyse)

	Bivariat (r)	Kontrollert beta R ² = 0,32
Fylkeskommunalt regelverk for røyking	0,48 ¹	0,48 ¹
Skoletype	0,24 ¹	0,27 ¹
Spesielle opplysningstiltak om røyking	0,08	0,04
Handlingsplan for røyking ved skolen	0,17 ²	0,07
Tilbud om røykeslutt ved skolen	0,17 ²	0,03

¹ Signifikant på 0,01-nivå, ² Signifikant på 0,05-nivå

lene hadde elevene deltatt i stor grad (17 %) eller noen grad (36 %) i planleggingen og innføringen av de nye reglene. Elevenes grad av deltakelse hadde imidlertid liten betydning for graden av problemer som ble rapportert av rektor (ikke i tabellen).

Overholdelse av regler

Tabell 2 viser at 90 % av rektorene i de tre fylkene med regelpåbud kjente til at disse reglene var sendt ut fra myndighetene. 82 % rapporterte at de faktisk også hadde fulgt påbudet og innført røykfrihet på sin skole. Likevel rapporterte 28 % av rektorene at de til daglig kunne observere at elevene brøt reglene og røykte på skolens uteområde (tab 3). Dette var likevel under halvparten av det som ble rapportert fra rektorer på skoler uten et fylkeskommunalt regelverk (76 %) (tab 2).

Ved 1 % av skolene i de tre fylkene hevdet rektor at det var åpen aksept for slike regelbrudd blant skolens personell, mens 18 % mente det hersket en stilltiende aksept for elevenes ulovlige røyking (N = 83) (ikke i tabellen).

Planer for innføring av regler

36 % av rektorene i fylker uten et enhetlig fylkeskommunalt regelverk for røyking mente (feilaktig) at de hadde mottatt dette fra myndighetene. Bare 11 % hadde imidlertid innført regler for røykfrihet uten å være pålagt dette utenfra (tab 2). Hele 59 % av rektorene (N = 258) hadde heller ikke lagt planer for å innføre røykfrihet ved skolen.

Røykeintensitet i 1998 og 2003

Det var langt færre rektorer som i 2003 rapporterte at de til daglig kunne observere at lærere og elever røykte i skolegården enn i 1998 (tab 3). Denne reduksjonen, om enn noe mindre, hadde også foregått på skoler som i 2003 fortsatt var uten fylkesregler om røyking. Her var det imidlertid ett viktig unntak. Felleskapsrøykingen mellom lærer og elev ble rapportert å være nesten like høy i 2003 (33 %) på skoler uten fylkesregler som landsgjennomsnittet i 1998 (35 %). I tillegg viser tabell 3 at skolene hadde høyere tobakkspreventiv aktivitet i 2003 enn i 1998. Igjen var det skolene i de tre fylkene med regelverk som i størst grad hadde satt av tid til

opplysningsvirksomhet, utarbeidet handlingsplaner og tilbud om røykeslutt.

Hva predikerer røykeaktivitet?

Regresjonsanalysen viste at fylkesgruppe (beta = 0,48) og skoletype (beta = 0,27) var de viktigste prediktorer for rapportert skole-røyking (tab 4). I dette ligger det at skoler i fylker med et enhetlig regelverk for røykfrihet og skoler med et flertall av elever på allmennfag har størst sannsynlighet for at elever og lærere avstår fra å røyke på skolens område.

Diskusjon

Undersøkelsen viser at det har skjedd en viss innstramming i adgangen til å røyke på skolen og en nedgang i rapportert røykeaktivitet blant elever og lærere fra 1998 til 2003. Fortsatt tillater sju av ti videregående skoler at elevene røyker på skolens område, og ved tre av ti skoler rapporterer rektor at elever og lærere til daglig røyker i fellesskap på eller ved skolen. De rapporterte forbedringene har nesten utelukkende skjedd på skoler som ligger i fylker der myndighetene har innført et enhetlig regelverk for røykfrihet. Her rapporterer rektor om høy grad av etterlevelse, få praktiske innføringsproblemer og lavere røykeintensitet i skolegården blant lærere og elever.

Usikkerhet

Det er grunn til å betrakte resultatene med en viss skepsis. For det første kan svarene fra rektorer i fylker med regelpålegg være påvirket av et ønske om å vise høy etterlevelse. Dette har i tilfelle gitt seg utslag i overrap-

portering av ordninger for røykfrihet og kanskje underrapportering av observert røykeatferd blant elever og lærere. Respondentene fikk oppgitt at Sosial- og helsedirektoratet stod bak undersøkelsen.

For det andre kan vårt operasjonelle mål på røykeintensitet ved skolene – rektors rapportering – være lite valid. Det er vanskelig å anslå om vi har målt reelle forskjeller i røykeintensitet blant elever eller kun forskjeller i rektorenes rapportering om elevenes røyking. Det er således behov for å utføre undersøkelser med annen design – for eksempel blant elever – for eventuelt å forkaste eller styrke de funn som vi har gjort. En rekke undersøkelser viser imidlertid at skolens bestemmelser om røyking både har sammenheng med antall røykere på skolen og sigarettforbruk per røyker (5–8). Dessuten er det påvist at lærernes røyking i skoletiden har sammenheng med graden av elevenes røyking (9). Det finnes imidlertid også eksempler som ikke har påvist effekt av skole-restriksjoner (10), at skolene unnlater å etterleve påleggene (11) og at negativ sanksjonering mot elevene ikke har effekt (8).

Konklusjon

Regelpålegg fra fylkesmyndighetene ser ut til å være et ganske vellykket tiltak for å innføre røykfrihet i videregående skole. Et flertall av skolene i fylker som til nå ikke har regelfestet røykfrihet, har imidlertid ingen planer om å lage slike regler selv. Åtte av ti rektorer mener regelverket for røyking bør utstedes sentralt og ikke være et anliggende for skoleledelsen. Når den antatte effekten av tiltaket i tillegg vurderes som høy

og problemene ved implementeringen rapporteres å være små, burde det ligge til rette for at alle fylker innfører bestemmelser om røykfrihet.

Litteratur

1. Scheffels J, Lund KE. Elevers og læreres røyking i videregående skole i Norge. Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 1633–6.
2. Røykfrihet – en rettighet. Nasjonal strategiplan for det tobakksskadeforebyggende arbeidet 1999–2003. Oslo: Sosial- og helsedepartementet, 1999.
3. Lund KE, Rise J. En gjennomgang av forskningslitteraturen om tiltak for å redusere røyking blant ungdom. Rapport skrevet på oppdrag fra Sosial- og helsedirektoratet. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet, 2002.
4. St.meld. nr. 16 (2002–2003). Resept for et sunnere Norge. Folkehelsepolitikken.
5. Northrup DA, Ashley MJ, Ferrence R. The Ontario ban on smoking on school property. Can J Public Health 1998; 89: 224–8.
6. Moore L, Roberts C, Tudor-Smith C. School smoking policies and smoking prevalence among adolescents: multilevel analysis of cross-sectional data from Wales. Tob Control 2001; 10: 117–23.
7. Wakefield MA, Chaloupka FJ, Kaufman NJ, Orleans CT, Barker D, Ruel EE. Effect of restrictions on smoking at home, at school, and in public places on teenage smoking: cross sectional study. BMJ 2000; 321: 333–7.
8. Pentz MA, Brannon BR, Charlin VL, Barrett EJ, MacKinnon DP, Flay BR. The power of policy: the relationship of smoking policy to adolescent smoking. Am J Public Health 1989; 79: 857–62.
9. Poulsen LH, Osler M, Roberts C, Due P, Damsgaard MT, Holstein D. Exposure to teachers smoking and adolescent smoking behaviour: analysis of cross sectional data from Denmark. Tob Control 2002; 11: 246–51.
10. Maes L, Lievens J. Can the school make a difference? A multilevel analysis of adolescent risk and health behaviour. Soc Sci Med 2003; 56: 517–29.
11. Reeder A, Glasgow H. Are New Zealand schools smoke-free? Results from a nationwide survey of primary and intermediate school principals. N Z Med J 2000; 113: 52–4.